

Research Paper

Why is it necessary to talk about positionality? A qualitative content analysis of recent studies in social sciences in Iran

Milad Yazdchi^{*1}, Nafiseh Sharifi², Abolfazl Sharifiyan³

Received: Apr. 18, 2023; Accepted: Aug. 20, 2023

ABSTRACT

This paper puts emphasis on the necessity of discussing positionality in qualitative research methods, especially ethnography. Evaluating a qualitative study requires the reader to get information about the researcher's positionality with respect to their various social identities (like gender, race, class, ethnicity, ability, geographical location etc and with their intentions for doing the fieldwork, their feelings and emotions, and their relationships with the informants. This paper ties to analyze eight published papers and one book based on qualitative and ethnographic studies in the Iranian society. It examines the harms and consequences of failure in discussing a researcher's positionality by applying a critical ethnographic and reflexive approach. Indeed, the paper analyzes the writers' use of language, their reasoning for doing the research and the reflexive discussion of their positionality while doing the research and later in writing a research report. It argues that not observing the reflective approach in research and concealing the researcher's positionality deprives the reader of the possibility of identifying possible bias. The paper also discusses two other consequences that are more recognizable in academic writing in Iran: "Self-heroism" display of research. Consequently, instead of clarifying their intentions and understanding the field and its relations, researchers solve problems and offer quick solutions.

Keywords: qualitative research, critical ethnography, reflexivity, positionality, self-heroism

---

1. MA Student in Anthropology, Faculty of Social Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

Corresponding Author

✉ milad.yazdchi27@ut.ac.ir

2. Free Researcher, Gender Studies, Tehran, Iran

✉ naf.sharifi@gmail.com

3. BA in Philosophy, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran.

✉ abolfazl.sharifiyan@yahoo.com

INTRODUCTION

In qualitative research evaluation, it becomes imperative to develop an in-depth understanding of the researcher's identity and his specific positioning within the research landscape to elucidate and more richly interpret the narratives or arguments that are presented. This aspect assumes critical importance as it enables the reader to navigate through and recognize the nuanced bias and inherent presuppositions that might subtly influence the trajectory and outcomes of the research. An author, who articulates with clarity and introspection about his/her positionality, enhances and enriches the reader's engagement and understanding of the research context. The central aspect of the present article I based on this foundational tenet, endeavoring to underscore the significance of an introspective, reflective approach, particularly highlighting the visible gap of such methodologies in qualitative research conducted in recent years.

The reflective approach emerged as a response to criticisms of realist ethnography and the participant observation method (Erickson, 2018). In realist ethnography, the researcher posits as a detached entity, ostensibly devoid of influence or role in the thematic selection and exploration of the study, narrating from a vantage point of external realism. Contrarily, the reflective approach marks a significant paradigm shift. Here, the removal of the researcher's impact on the subject and the research field is acknowledged and highlighted. Central to this approach is the recognition of the researcher's class/social standing and ideological bearings, which become instrumental in the choice of subject matter, the manner of engagement with it, and the interpretation of the ensuing observations. This framework elegantly weaves the researcher's subjectivity into the fabric of the research process, acknowledging its significant role in shaping both the journey and the destination of the scholarly inquiry.

In this paper, our goal is to create a dialogue and discussion on the methodology and ethics of qualitative research methods, addressing questions about subjectivity and the researcher's role. Indeed, researchers and scholars in the field of qualitative methods in social sciences have long engaged with this topic. Our intention here is to remind Persian-speaking readers interested in works and researches on social sciences of issues of positionality and subjectivity; their lack is quite noticeable, and ignoring them diminishes the depth and content of qualitative studies in Iran. In this article, through the qualitative content analysis of eight articles and one book, we aim to answer these questions: Why is discussing the researcher's role and subjectivity is essential? What are the harms and consequences of excluding the researcher or not clearly defining the researcher's positionality during the conduct of studies, mainly when writing reports and research results?

PURPOSE

The purpose of our critique in this article is not to reject the selected research or its findings rather to improve the quality of the research. Our discussion in this article

serves as a reminder of why qualitative studies should be done with a reflective approach and examines the consequences that arise without such an approach. Considering these consequences and the damage that can be inflicted on research and referring to various articles that provide more concrete examples, we have clarified the importance of a reflective approach and the precise definition of the researcher's positionality.

METHODOLOGY

The present article is a research work employing a directed qualitative content analysis methodology; in which, researchers strive to lend credibility to a specific theoretical framework or concept.

In this article, by providing examples from eight peer-reviewed articles and one book published in Iran, all of which are research studies and ethnographies conducted in recent years, and through a detailed examination of them, we have discussed the importance of the researcher's subjectivity and the consequences of eliminating or not clearly defining positionality. The main criterion for selecting these articles and the book is the reflexive theory based on our research method, namely directed the qualitative content analysis. All the articles either did not adhere to reflexivity or, if they claimed reflexivity, faced with deficiencies that we tried to highlight. All these articles were written after 2016, and by taking into account recent ones, we specifically mean those written between 2016 and 2023. We emphasized the currency of the articles because the theory of reflexivity has become significant in research in recent years. On the other hand, all the articles we selected are qualitative in nature.

FINDINGS

The paper delves into two consequences particularly prevalent in academic writing within the Iranian context by analyzing the use of language and style of writing and representing researchers' positionality and purposes for doing the research.

First, it discusses the phenomenon of "self-heroism" in the research, where researchers often position themselves as problem-solvers, presenting rapid solutions rather than elucidating their research intentions and understanding the field and its intricate relationships. Self-heroism is a perception of oneself where an individual imagines himself not as a researcher, but as a hero who, through a particular work or action, can bring about fundamental changes in the world. This concept reflects a splendid view of one's ability to effect significant transformation, often overshadowing the realistic scope and impact of one's research or actions.

Second, it examines how such an approach can lead to a superficial understanding of the research subject, needing more depth and critical engagement. As thoroughly analyzed in the paper, self-heroism in research can become a pitfall because it distorts

Iranian Cultural Research

Abstract

the researcher's objectivity and understanding of his role. Concern or commitment to a cause is certainly not a flaw in itself; however, when researchers are not aware of how their concerns and bias might influence their research process, it can negatively impact the integrity and outcome of their work. This type of involvement, deeply intertwined with self-heroism, can lead researchers to overestimate their ability to effect change or aid the field of study. Also, as discussed in the paper, by prioritizing their self-imposed heroic narrative, they may overlook subtle yet significant elements, leading to a research outcome more reflective of their personal bias or aspirations than the actual dynamics of the field. In such scenarios, the researchers enter the field not with the intent to learn from it or to gather new information. In other words, they are not entering the field to conduct research and explore new issues; instead, the researchers have scripted the outcome before beginning their work or at least etched it firmly in their mind. This preconceived conclusion guides their research process, overshadowing genuine discovery and understanding. Therefore, the study reflects the researcher's pre-established narrative rather than objectively exploring the subject matter.

Consequently, this approach, caused by the lack of a reflexive approach, compromises with the research's validity and potentially misguides subsequent interpretations and applications of the findings.

CONCLUSION

In this article, we have employed the principles of critical ethnography as the basis for our analysis of selected articles and a book. These principles include the use of the first-person narrative, detailing the significance of the issue for the researcher, and describing the role and position of the researcher in the field in relation to the subject, as well as considering ethical aspects. The fact that these articles were subject to critique and analysis does not imply they are devoid of scientific value; rather, it was through the critical examination of these articles that we could illuminate the importance of a reflective approach.

This critical approach allows for a more nuanced and self-aware form of ethnography, where the researcher's perspective, biases, and relationship with the subject matter are openly acknowledged and examined. This not only fosters a deeper understanding of the research subject but also promotes ethical and responsible scholarship by highlighting the researcher's influence and responsibility in the construction and interpretation of knowledge.

In conclusion, the paper advocates for a paradigm shift in qualitative research, urging researchers to embrace reflexivity and transparency in disclosing their positionality. By doing so, it posits that academic research can achieve greater authenticity, allowing readers to fully grasp the context and potential bias, thereby enriching the quality and reliability of studies.

NOVELTY

The novelty lies in its critical approach to assessing recent qualitative research and ethnography in Iran through the lens of reflexivity, researcher's positionality, and ethics, which are key components for ensuring depth, credibility, and integrity in qualitative studies.

CONFLICT OF INTEREST

The authors declare no conflict of interest.

Iranian Cultural Research

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Abu-Lughod, L. (2008). *Writing women's worlds: Bedouin stories*. Berkeley: University of California Press. doi: 10.1525/9780520934979
- Briggs, J. (1970). *Never in anger: Portrait of an Eskimo family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Charmaz, K., Thornberg, R., & Keane, E. (2018). Evolving grounded theory and social justice inquiry'. In N. K. Denzin, & Y.S. Lincoln (Eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). London: SAGE.
- Clifford, J. (1985). Introduction: Partial Truths. In: J. Clifford, & G. Marcus (Eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. California: University of California Press.
- England, K. V. L. (1994). Getting Personal: Reflexivity, Positionality and Feminist Research. *The Professional Geographer*, 46(1), 80-89. doi: 10.1111/j.0033-0124.1994.00080.x
- Erickson, F. (2018). A history of qualitative and inquiry in social and educational research. In N.K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: SAGE.
- Evans-Prichards, E. E. (1940). *The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Neolithic people*. Oxford: Clarendon Press.
- Fakohi, N., & Ohadi, Y. (2013). Identity and public space in the city (study of female college students in the city of Rafsanjan). *Journal of Iranian Social Studies*, 6(1), 58-78.
- Hajiheidari, S., & Ruhani, A. (2019). A sociological study of the consequences of double agency and maximizing profits in pyramid companies, a critical ethnography. *Strategic Research on Social Problems in Iran*, 8(4), 37-56. doi: 10.22108/srsp.2020.121129.1495
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. doi: 10.2307/3178066
- Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Hsieh, H.F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. doi: 10.1177/1049732305276
- Lincoln, Y. S., Lynham, S. A., & Egon G. G. (2018). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In: N.K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). London: SAGE.
- Madison, D. S. (2011). *Mardomnegāri-ye enteqādi: ravešhā, elm-e axlāq va ejrā* [Critical ethnography: Method, ethics, and performance] (F. Kamali, Trans.). Tehran, Iran: Elmi va Farhangi.

- Mahmoodi, M. A., & Moradi, A. (2021). Kolbari, the outcome of policies oriented to underdevelopment (A qualitative study of Kolbars in Pave city). *Sociology of Culture and Art*, 3(3), 21-1. doi: 10.34785/J016.2021.298
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: New York, G. Routledge & Sons.
- Malinowski, B. (1967). *A diary in the strict sense of the term*. New York: Harcourt, Brace.
- Martin, E. (2007). *Bipolar expeditions: mania and depression in American culture*. Princeton University Press.
- Mead, M. (1928). *Coming of age in samoa: A psychological study of primitive youth for Western civilization*. New York: William Morrow.
- Mohseni-Motlagh, A., & Izadi-Jairan, A. (2014). Agha Shah-Bolbol Cave: A Polyphonic Ethnography. *Quarterly of Social Studies and Research in Iran*, 3(1), 61-88. doi: 10.22059/JISR.2014.52464
- Movahed Majd, M., & Gorgi, A. (2015). A study of the social construction of work-related accidents: A case study of workers of the coal mines of Koohbanan in Kerman and Tabas. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 7(2), 101-126. doi: 10.7508/isih.2015.26.005
- Radcliffe-Brown, A. (1922). *The andaman islanders: A study in social anthropology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rafatjah, M; Sayyarpour, Fatemeh. (2011). The Social and Cultural Effective Factors on the Representation of Identity through Body. *Cultural Studies & Communication*, 7(23), 97-124.
- Rahmani, J. (Ed.) (2022). *Mardomnegāri-ye Irani: Yek bastar, čand royā* [Iranian ethnography: one platform, several dreams]. Tehran, Iran: Institute for Social and Cultural Studies.
- Richardson, L. (2000). Feathers in our cap. *Journal of Contemporary Ethnography*, 28(6), 660-668. doi: 10.1177/089124199129023767
- Rosengren, K. E. (1981). Advances in Scandinavia content analysis: An introduction. *Advances in Content Analysis*, 9, 9-19.
- Ruhani, A., Taghizadeh, R., & Karimi Manjarmuei, H. (2021). Stock mrket, disappeared wishes; A critical ethnography. *Journal of Economic & Developmental Sociology*, 10(2), 279-302. doi: 10.22034/JEDS.2022.48464.1581
- Salarvand, S. (2020). *Engār lāl šode budam: yek mardomnegāri az kudakān Afghānestāni* [As if I were mute: an ethnography of Afghan child laborers]. Tehran, Iran: Xerad-e Sorx.
- Subramani, S. (2019). Practicing reflexivity: ethics, methodology and theory construction. *Methodological Innovations*, 12(2), doi: 10.1177/205979911986327

Iranian Cultural Research

Abstract

Tehran University Anthropology Student Association (2019). Writings and speeches about anthropology and university. *Student Journal of Anthropology (Nada)*, 9(25).

Whyte, W. F. (1947). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. Chicago: University of Chicago Press.

Wirth, L. (1927). The ghetto. *American Journal of Sociology*, 33(1), 57-71.

Zareshahabadi, A., & Mohammadi, A. (2021). Examining the phenomenon of portorage (Kolberi) in the city of Bāneh. *Journal of Applied Sociology*, 32(1), 135-154. doi: 10.22108/jas.2020.120921.1851

Iranian Cultural Research

Vol. 16
Issue 3
Autumn 2023

مقاله پژوهشی

ضرورت صحبت از جایگاه محقق در چیست؟ تحلیل محتوای کیفی مطالعات اخیر علوم اجتماعی ایران

میلاد یزدچی^{۱*}، نفیسه شریفی^۲، و ابوالفضل شریفیان^۳

دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۲۹؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۰۹

چکیده

در ارزیابی تحقیقات کیفی، به منظور درک بهتر توصیفات یا استدلال‌ات محققان، آشنایی خواننده متن درباره محقق و جایگاه او در تحقیق و شکل‌گیری مسئله تحقیق ضروری به نظر می‌رسد. خواننده با شناخت نسبی از محقق می‌تواند برخی سوگیری‌ها و پیش‌فرض‌هایی را که در تحقیق اثر گذاشتند تشخیص دهد. در این مقاله با استفاده از رویکرد مردم‌نگاری انتقادی و با تحلیل محتوای کیفی هشت مقاله و یک کتاب که در سال‌های اخیر در ایران منتشر شده است به دنبال پاسخگویی به این سؤال هستیم که چرا صحبت از جایگاه محقق در پژوهش‌ها و مطالعات اجتماعی اهمیت دارد؟ حذف محقق یا مشخص نبودن جایگاه محقق و اهمیت مسئله برای محقق در حین انجام مطالعات به‌ویژه در زمان نوشتار گزارش‌ها و نتایج تحقیق چه آسیب‌ها و پیامدهایی در پی دارد؟ رعایت نکردن رویکرد بازتابی در تحقیقات و مشخص نبودن جایگاه محقق تبعاتی را همچون پنهان کردن خود و انگیزه‌های شخصی در تحقیق، حقیقت‌پنداشتن برخی از اندیشه‌ها و تفکرات خود، سلب کردن این امکان از خواننده که بتواند سوگیری‌های ممکن را تشخیص دهد، در پی دارد. مشخص نبودن جایگاه محقق زمینه را برای بروز پیامدهایی همچون قهرمان‌پنداری محقق، ایجاد راهکارهای سریع آماده می‌کند. محقق با افتادن در این دام‌ها از مسیر تحقیق و فهم مسئله فاصله می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: تحقیق کیفی، مردم‌نگاری انتقادی، رویکرد بازتابی، جایگاه محقق، خود قهرمان-پنداری

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد انسان‌شناسی، گروه انسان‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

milad.ayazdchi27@ut.ac.ir ✉

۲. پژوهشگر آزاد در حوزه مطالعات جنسیت، تهران، ایران

naf.sharifi@gmail.com ✉

۳. کارشناسی فلسفه، گروه فلسفه، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

abolfazl.sharifian@yahoo.com ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

در ارزیابی تحقیقات کیفی، به منظور درک بهتر توصیفات یا استدلالات محققان، آشنایی خواننده متن درباره محقق و جایگاه او در تحقیق و شکل‌گیری مسئله تحقیق ضروری به نظر می‌رسد. اهمیت این موضوع در این است که خواننده با شناخت نسبی از محقق می‌تواند برخی سوگیری‌ها و پیش‌فرض‌هایی را که در تحقیق اثر گذاشتند تشخیص دهد. نویسنده‌ای که با صراحت درباره خود و میدان تحقیق می‌نویسد، در فهم خواننده از میدان تحقیق تأثیر مثبتی می‌گذارد. مسئله مقاله حاضر نیز بر این اصل استوار است و به دنبال این است که اهمیت رویکرد بازتابی را از خلال نبود این رویکرد در تحقیقات کیفی انجام‌شده در سال‌های اخیر نشان دهد.

رویکرد بازتابی در نتیجه انتقادات به مردم‌نگاری واقع‌گرا و روش مشاهده همراه با مشارکت شکل گرفت (اریکسون، ۲۰۱۸). در مردم‌نگاری واقع‌گرا، محقق در محیط اجتماعی مورد مطالعه اش حضور داشت اما همواره فاصله‌ای میان او و سوژه مورد مطالعه وجود داشت به گونه‌ای که گویی محقق هیچ نقش و تأثیری در انتخاب و مطالعه موضوع ندارد و از جایگاهی بیرونی و واقع‌گرایانه گزارش می‌کند. اما در رویکرد بازتابی محقق و تأثیری که بر موضوع و میدان تحقیق می‌گذارد حذف نمی‌شود بلکه جایگاه طبقاتی/ اجتماعی و ایدئولوژی او در انتخاب موضوع، پرداختن به آن و نتیجه‌ای که از مشاهداتش می‌گیرد اهمیت پیدا می‌کند. نگارندگان ایده کلی این مقاله را اولین بار در نشریه دانشجویی ندا (۱۳۹۹) طرح کردند. در آنجا جستار کوتاهی درباره اصطلاح «خودقهرمان‌پنداری» نوشته شده است. آن متن به شیوه‌ای ادبی نوشته شده بود و ادعای چندانی نداشت، با این حال راهگشای بحث‌های دیگری شد و در نتیجه جلسات متعددی که برگزار شد، زمینه برای نگارش مقاله حاضر فراهم شد.

در این مقاله نگارندگان با طرح سؤالاتی در زمینه سوژگی و جایگاه محقق سعی دارند یک فضای گفت‌وگویی در زمینه روش و اخلاق تحقیق کیفی ایجاد کنند. البته سال‌های زیادی است که محققان و اندیشمندان روش کیفی در علوم اجتماعی به این موضوع پرداخته‌اند. قصد نگارندگان در اینجا صرف یادآوری این سؤالات/موضوعات به

خواننده‌های فارسی‌زبان علاقه‌مند به کار و پژوهش در حوزه علوم اجتماعی است؛ چراکه کمبود آن بسیار به چشم می‌آید و نادیده گرفتن آن از عمق و محتوای مطالعات کیفی در ایران می‌کاهد. در این مقاله با تحلیل محتوای کیفی هشت مقاله و یک کتاب به‌دنبال پاسخگویی به این سؤالات هستیم که چرا صحبت از جایگاه محقق در پژوهش‌ها و مطالعات اجتماعی اهمیت دارد؟ حذف محقق یا مشخص نبودن جایگاه محقق و اهمیت مسئله برای محقق در حین انجام مطالعات به‌ویژه در زمان نوشتار گزارش‌ها و نتایج تحقیق چه آسیب‌ها و پیامدهایی در پی دارد؟

هدف از نقد ما در این مقاله به هیچ وجه رد تحقیقات یا یافته‌های محققانی که مورد نقد قرار گرفتند نیست، بلکه به‌منظور بهبود کیفیت تحقیقات صورت می‌گیرد. بحث ما در این مقاله یادآوری می‌کند چرا مطالعات کیفی باید با رویکردی بازتابی نوشته شوند. پیامدهایی را نیز بررسی می‌کند که در نبود رویکرد بازتابی پیش می‌آیند. با توجه به این پیامدها و آسیب‌هایی که به تحقیقات وارد می‌شوند و رجوع به برخی مقالات مختلف، که مثال‌های عینی‌تری برای این پیامدها هستند، سعی کردیم اهمیت رویکرد بازتابی و مشخص شدن جایگاه محقق را روشن‌تر سازیم.

۲. پیشینه پژوهش

از اواسط دهه ۲۰ تا اوایل دهه ۵۰ میلادی رویکرد اصلی در تحقیقات کیفی، مردم‌نگاری واقع‌گرا^۱ و کل‌نگر بود (اریکسون، ۲۰۱۸، ۹۷-۹۶). واقع‌گرا به این دلیل که محقق در مکان حضور داشت و ادعا می‌کرد مسائل را همان‌طور که اتفاق افتاده، گزارش کرده و بنابراین گزارش کاملاً واقعی است. این گزارش همچنین کل‌نگر بود به این دلیل که تلاش می‌کرد تا توصیف کاملی از تمام ابعاد شیوه زندگی در یک محیط اجتماعی مثل یک روستا، جزیره، محله شهری یا محیط کار در یک سازمان رسمی را ارائه کند (همان). نظریه اجتماعی که زمینه چنین تحقیقاتی بود، ریشه در کارکردگرایی و پوزیتیویسم داشت.

در این دوره که «دوران طلائی»^۱، مردم‌نگاری واقع‌گرا هم نامیده می‌شود، تک‌نگاشت‌های^۲ مردم‌نگاری در مردم‌شناسی رویکرد مالینوفسکی^۳ (۱۹۲۲) یا همان مشاهده همراه با مشارکت^۴ را دنبال می‌کردند (اریکسون، ۲۰۱۸، ۹۶). این تک‌نگاشت‌ها عموماً با توصیفی کلی از موقعیت جغرافیایی شروع می‌شد. در ادامه آن، فصلی در مورد چرخه زندگی سالانه و فصلی در مورد یک روز معمول می‌آمد؛ سپس خویشاوندی و سایر اشکال سازمان اجتماعی و تربیت فرزندان توصیف می‌شد و بعد از آن هم فصل‌هایی در مورد جنبه‌هایی از زندگی اجتماعی آن گروه و یا قبیله که خاص آن‌ها بود وجود داشت (اریکسون، ۲۰۱۸، ۹۷). برای مثال در تک‌نگاشت اوانز پریچارد^۵ (۱۹۴۰) ناظر به قبیله دامپرور نوئر^۶، توصیفاتی مفصل و جزئیات زیادی در مورد زیبایی‌شناسی و توجه به الگوهای رنگی در پوست گاو وجود دارد. در این تک‌نگاشت‌ها از روایت‌های افراد بومی همراه با ارائه‌ی نقشه، عکس و جدول (همچون الگوی خویشاوندی) نیز استفاده می‌شد. علاوه بر تک‌نگاشت‌های مالینوفسکی همچون آرگونوت‌های غرب اقیانوس آرام^۷ (۱۹۲۲)، گزارش رادکلیف براون^۸ از جزایر آندامان^۹ (۱۹۲۲)، بلوغ در ساموا مارگارت مید^{۱۰} (۱۹۲۸)، از دیگر نمونه‌های مطرح در مردم‌نگاری امریکایی و انگلیسی در این دوران است. با استفاده از روش مشاهده همراه با مشارکت، تعدادی مطالعه در محله‌های شهری در امریکا، انگلستان و ایرلند نیز به انجام رسید. برای مثال مردم‌نگاری لوئیس ویرث^{۱۱} در یک محله یهودی‌نشین در غرب نیویورک (۱۹۲۷) و یا گزارش ویلیام وایت^{۱۲} (۱۹۴۷) از محله ایتالیایی بوستون از همین

1. Golden Age
2. Monographs
3. Malinowski
4. Participant Observation
5. Evans-Pritchard
6. The Nuer
7. Argonauts of the Western Pacific
8. Radcliffe-Brown
9. Andaman Islands
10. Margaret Mead
11. Louis Wirth
12. William F. Whyte

دسته است. مطالعات پیرامون محله‌های شهری پس از جنگ جهانی دوم نیز ادامه پیدا کرد و در تعدادی از آن‌ها، به جای تمرکز بر کل یک محله بر مکان‌های خاصی همچون بارها و مکان‌های تجمع افراد تمرکز شد. در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم همچنین از شیوه مشاهده همراه با مشارکت برای مطالعه روابط حاکم در محیط کار میان کارمندان و مدیران نیز بهره گرفتند و مطالعات محیط کار و سازمانی به شیوه مردم‌نگاری انجام شدند.

در مردم‌نگاری واقع‌گرا، روایت‌گر یا محقق به زبان سوم‌شخص می‌نوشت و به حضور و تأثیر خود در میدان، احساسات و سختی‌های انجام کار میدانی هیچ اشاره‌ای نمی‌کرد. محقق در محیط اجتماعی مورد مطالعه‌اش حضور داشت، اما صرفاً نظاره‌گری بود که شاهد اتفاقات و زندگی روزمره افراد دیگر است و سعی می‌کند تا آن اتفاقات را همان‌طور که روی داده، روایت کند. در نتیجه زبان گزارش، زبانی بود که فاصله زیادی با جامعه مورد مطالعه خود داشت. این فاصله‌گذاری زبانی و حذف محقق در ارائه متن و گزارش تحقیق، تأییدی بر واقعیت‌گرایی و عینیتی بود که به آن مطالعه و تحقیق اعتبار می‌داد (کلیفورد، ۱۹۸۵، ۱۴).

از دهه ۵۰ میلادی انتقادهای پراکنده‌ای به مردم‌نگاری واقع‌گرا شروع شد. شروع این انتقادات با نویسندگان و محققان فمینیست بود. فمینیست‌ها رابطه قدرتی را که در مشاهده همراه با مشارکت نهفته است، مورد انتقاد قرار دادند. به تعبیر آنان، همیشه رابطه قدرتی میان مشاهده‌گر و مشاهده‌شونده (خود و دیگران) وجود دارد و تحقیق در نتیجه این رابطه و تعامل این دو با یکدیگر ساخته می‌شود (هاردینگ، ۱۹۹۱). این نویسندگان در نقد مطالعات مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی، که رویکرد کلی‌نگر و واقع‌گرا داشتند، بر این نکته تأکید کردند که محققان تحت تأثیر طبقه، جنسیت، نژاد و سایر عوامل اجتماعی و فرهنگی به سراغ موضوع تحقیق می‌روند، دنیای اطرافشان را می‌بینند و روایت می‌کنند (هاراوی، ۱۹۸۸). دانشی که در نتیجه این مطالعات به دست می‌آید نمی‌تواند مبتنی بر عینیت باشد. متن و دانش تولید شده همواره در نتیجه روابط قدرت حاکم بر میدان تحقیق و متأثر از جایگاه محقق^۱ است. به عبارت دیگر همواره دسته‌بندی‌هایی از خود و دیگری در ذهن محقق وجود دارد که در نتیجه جنسیت، نژاد، طبقه، موقعیت اجتماعی و غیره ساخته شده است. محقق در قالب همین چارچوب‌های

مفهومی یا گفتمانی سعی در فهم جهان اطرافش می‌کند. برای مثال محققان فمینیست انتقاداتی به سوگیری‌های مردانه و اروپامحور و امریکامحور در مطالعات علوم اجتماعی وارد کردند. انتقادات فمینیست‌ها، محقق را در مرکز توجه قرار داد و او را به‌عنوان سوژه‌ای در میدان تحقیق در نظر گرفت.

اولین نمونه‌ها از این رویکرد نوشته جین بریجز^۱ (۱۹۷۰) است. او که مشغول مطالعه خانواده هسته‌ای در میان اسکیموهای کانادایی بود، در زمان انجام کار میدانی با یکی از همین خانواده‌ها زندگی می‌کرد؛ او در متن گزارش خود از روابط پرتنش و سختی که با آن خانواده داشت می‌نویسد. تک‌نگاشت او با عنوان هرگز در عصبانیت^۲ به زبان اول‌شخص نوشته شده و خودش و ارتباطاتی که با آن خانواده داشت را در مرکز روایت قرار داده است. جورج مارکوزه^۳ و جیمز کلیفورد^۴ در اواسط دهه ۸۰ میلادی این رشته از انتقادات را گسترش دادند. در نتیجه انتقادات یک سؤال مهم و اساسی شکل گرفت: اینکه آیا نقطه نظر، سیاست، و ایدئولوژی مشاهده‌گر تا این حد بر نکاتی که به آن توجه می‌کند اثر می‌گذارد؟ و همچنین بر نتیجه‌ای که از مشاهداتش به دست می‌آورد تأثیر دارد؟ مردم‌نگاری انتقادی^۵ با طرح سؤالاتی در باب جایگاه محقق و تأثیر آن بر تحقیق، فهم و بازنمایی میدان تحقیق، اقتدار روایت واقع‌گرا را به چالش کشید؛ یعنی آن روایتی که چالش و تضاد بر سر قدرت را صریحاً در متن وارد نمی‌کرد. پس از آن یک روش اصلاحی در تحقیقات کیفی و مردم‌نگاری انتقادی توسط طرفداران نظریه‌های انتقادی مطرح شد که آن را رویکرد بازتابی^۶ نامیده‌اند.

۳. چارچوب نظری

ریچاردسون (۲۰۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «پر در کلاه ما»^۷ مروری بر مردم‌نگاری و نوشتار مردم‌نگاری تا ابتدای قرن بیستم دارد. به عقیده او نوشتار مردم‌نگاری خلاق‌تر شده و از

1. Jean Briggs
2. Never in anger
3. George Marcus
4. James Clifford
5. Critical Ethnography
6. Reflexive
7. Feathers in our cap

ادبیات و شعر گرفته تا زندگی نامه، رقص و نمایشنامه، همه اشکالی است که مردم‌نگاران از آن برای توصیف و تحلیل زندگی گروه‌ها و آدم‌ها استفاده می‌کنند (ریچاردسون، ۲۰۰۰، ۶۶۰). علاوه بر خلاقیت، شاهد بروز نوشتاری در مردم‌نگاری هستیم که نگاه منتقدانه‌ای به خود دارد. در این سبک نوشتار نویسنده تبدیل به شخصیتی می‌شود که در داستانی که روایت می‌کند حضور دارد و پیوسته در مورد نقش و تأثیرش بازنگری می‌کند. بازتابندگی^۱ به معنای خودانتقادی و بررسی موشکافانه جایگاه خود به‌عنوان محقق است (انگلند، ۱۹۹۴). در این بازنگری، به دلایل انتخاب مسئله تحقیق، به سوژه‌های تحقیق و هم به خود محقق و هویت‌های چندگانه او که در میدان تحقیق در جریان است، توجه می‌شود (لینکلن و لینهام، ۲۰۱۸، ۲۴۶-۲۴۵). به تعبیر لینکلن (۲۰۱۸) ما خودهای متعددی را با خود به میدان تحقیق می‌بریم؛ این خودها می‌توانند خودی باشد که به‌شکل تاریخی، اجتماعی و شخصی نقطه‌نظرات ما را شکل می‌دهد و یا خودی که در موقعیت‌های مختلف ساخته می‌شود و هر کدام از این خودها تحقیق را به‌نحوی شکل می‌دهند (همان، ۲۴۷).

در واقع، تحقیق در حول تقابل‌ها، تناقض‌ها و پارادوکس‌هایی که در زندگی خود ما وجود دارد ساخته می‌شود. این تناقض‌ها و پارادوکس‌ها وارد رابطه ما با اطلاع‌رسان‌ها هم می‌شود و سپس در پروسه نوشتن متن خود را نشان می‌دهد. در این رویکرد، مردم‌نگاری نوشتن داستان آدم‌های دیگر نیست؛ بلکه نوشتن در مورد خودمان، خانواده و دوستان، محل زندگی و کارمان است (ریچاردسون، ۲۰۰۰). این شکل از نوشتار قسمت‌های پنهان ما را آشکار می‌کند، زخم‌ها را درمان می‌کند و از پروسه مردم‌نگاری برای نسل‌های پیش رو رمزگشایی می‌کند. نوشتن درباره میدان تحقیق و واقعیتی که اتفاق افتاده است نیست؛ بلکه پروسه کشف است؛ کشف سوژه و یا حتی مسئله تحقیق و کشف خود است (لینکلن، لینهام، ۲۰۱۸، ۲۴۷).

در متون کیفی که با رویکرد بازتابی و انتقادی نوشته می‌شوند تمام یا حداقل بخش زیادی از متن به زبان اول‌شخص است و از زمان گذشته برای روایت اتفاقات استفاده می‌شود. درست برخلاف متون مردم‌نگاری واقع‌گرا که به زمان حال نوشته می‌شد و

نمایانگر بی‌زمانی بود، انگار کنش‌های اجتماعی بدون هیچ وزن و نتیجه‌ای در زمانی جدای از تاریخ اتفاق می‌افتند. نوشتن به زبان اول شخص یا صدا دادن به محقق در متن مردم‌نگاری کار ساده‌ای نیست. اما نوشتن با سبکی روایت‌گونه که در آن محقق همچون یک سوژه حضوری فعال و آشکار دارد به آن کمک می‌کند.

از سوی دیگر به‌کارگیری رویکرد بازتابی و خودانتقادی ممکن است حقایقی را در خصوص ما، به‌عنوان محقق، آشکار کند که پذیرش آن حتی برای خودمان نیز آسان نباشد؛ برای مثال، پیش‌فرض‌های کلیشه‌ای و چارچوب‌های ذهنی که برآمده از جایگاه طبقاتی، جنسیتی و نژادی ماست اما بیان و آشکارسازی آن‌ها می‌تواند لایه‌های متعددی از معنا را که حول موضوع تحقیق وجود دارد آشکار کند؛ معانی و سوگیری‌هایی که در روایت واقع‌گرا و با سانسور نظرات و جایگاه محقق، هیچ‌گاه آشکار نمی‌شد.

بازنگری چنین جنبه‌های اخلاقی کار را پررنگ می‌کند؛ زیرا همان‌طور که گفتیم، در رویکرد انتقادی محقق جزئی از تحقیق و سوژه تحقیق است و پیوسته باید از خود بپرسد که از چه می‌تواند بنویسد؟ و این نوشتن چه پیامدهایی برای او و دیگران دارد؟ این موضوع به‌خصوص در زمان کار با گروه‌های فرودست و در حاشیه اهمیت بیشتری می‌یابد؛ چراکه محقق و سوژه تحقیق هر کدام به‌لحاظ قدرت در جایگاه متفاوتی قرار دارند. اساساً باید کار تحقیق در همکاری با دیگران ساخته شود؛ نه اینکه ناظر به آنان باشد (چارمز، ۲۰۱۸، ۷۳۵). به‌طور کلی می‌توان گفت آن متنی با رویکرد بازنگری و انتقادی نوشته شده است که در هنگام خواندن آن بتوان به این سؤالات پاسخ داد: آیا مشخص است که چطور محقق به نوشتن این متن رسیده است؟ اطلاعات چطور جمع‌آوری شده‌اند؟ چطور سوپروکتیویته و جایگاه نویسنده تولیدکننده و محصول این متن است؟ آیا در متن به اندازه کافی خودآگاهی و بازتابی برای خواننده وجود دارد که بتواند در مورد نقطه‌نظر نویسنده قضاوت کند؟ چه جنبه‌های اخلاقی در نظر گرفته شده است؟ چگونه نویسنده با نوشتار خود این بازتاب و آگاهی را می‌تواند نشان دهد؟ آیا نویسنده خودش را مسئول شناخت و روایت آدم‌هایی که مطالعه کرده است می‌داند؟

۴. روش‌شناسی

مقاله حاضر یک کار تحقیقی به شیوه تحلیل محتوای کیفی هدف‌دار^۱ در زمینه روش‌شناسی است. در این روش محققان سعی می‌کنند که به یک چارچوب نظری و یا نظریه و مفهومی خاصی اعتبار بخشند. این خود نقطه قوت این روش است که می‌توان یک نظریه را گسترش داد و از آن دفاع کرد (هسیه و شانون، ۲۰۰۵).

به کار بردن نظریه می‌تواند چالش‌هایی را به همراه داشته باشد. به‌عنوان مثال، در این مقاله ما نشان می‌دهیم که چرا استفاده از رویکرد بازتابی در نوشتار آکادمیک و مردم‌نگاری‌های کیفی ضرورت دارد. در شرایطی که تأکید بر اهمیت یک رویکرد و استفاده از یک نظریه خاص می‌تواند موجب نادیده گرفتن برخی نکات شود و یا باعث شود که تنها نشانه‌هایی را برداشت کنیم که به نفع نظریه و در راستای تحقیق قرار گیرد (هسیه و شانون، ۲۰۰۵) اما این نقطه قوتی در این مقاله است چرا که با ردگیری پیامدهای مضری که در نتیجه فقدان رویکرد بازتابی در تحقیقات کیفی به وجود می‌آید، تلاش خواهیم کرد تا بر اهمیت رویکرد بازتابی تأکید کنیم. در اینجا چالش به کار بردن نظریه نه تنها مانعی در روند تحقیق به وجود نمی‌آورد، بلکه حتی به‌عنوان مزیت روش برای این مطالعه به کار گرفته شده است. بنابراین یافتن بیشتر خطاها در تحقیق مهم است؛ زیرا با یافتن خطاها و پیامدهای آن است که استدلال ما برای به کار بردن رویکرد بازتابی قوی‌تر می‌شود؛ پیامدهایی که در نبود رویکرد بازتابی شکل می‌گیرند و در تحقیقات صورت گرفته بروز می‌یابند. این‌گونه ما می‌توانیم با مصداق‌هایی مشخص به مشکلاتی که در نبود رویکرد بازتابی و مشخص نبودن جایگاه محقق در تحقیقات شکل می‌گیرد بپردازیم.

روش تحقیق کیفی قیاسی روشی انعطاف‌پذیر است؛ زیرا برای تحلیل محتوا برخی برای تفسیر استفاده می‌کنند و برخی از رویکردهای کمی و دقیق مثل، کدگذاری و جدول‌بندی اطلاعات استفاده می‌کنند (روزن‌گرین، ۱۹۸۱). بر همین اساس برای نشان دادن خطاها و بررسی پیامدهای آن هر متن را جداگانه بررسی کردیم و دلایل خود را ذکر کردیم. در این مقاله با آوردن مثال‌هایی از هشت مقاله علمی-پژوهشی و یک کتاب، که

همگی تحقیقات و مردم‌نگاری‌هایی هستند که در سال‌های اخیر انجام شده‌اند، همچنین با بررسی دقیق آن‌ها، درباره اهمیت جایگاه محقق و پیامدهای حذف کردن یا نامشخص بودن جایگاه محقق بحث کرده‌ایم. معیار اصلی انتخاب مقالات و کتاب، نظریه‌بازنگری^۱ است که بر اساس روش تحقیق، یعنی تحلیل محتوای کیفی، هدف دار است. باید گفت مقالات مورد نقد همگی بازنگری را رعایت نکردند یا اگر ادعای بازنگری داشتند با کاستی‌هایی روبه‌رو بودند که ما سعی کردیم آن را نشان دهیم. تمام مقالاتی که مورد انتقاد هستند از سال ۱۳۹۰ به بعد نوشته شده‌اند و منظور ما از مقالات اخیر، مقالاتی است که در بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ نوشته شده‌اند. تأکید داشتیم که مقالات به‌روز باشند چرا که نظریه‌بازنگری چندسالی است که در تحقیقات مهم شده است. از سوی دیگر مقالاتی را که انتخاب کردیم همه کیفی هستند. همان‌طور که در پیشینه ذکر شد، رویکرد بازتابی در مقالات کیفی بیشتر بروز داشته است؛ بنابراین، ما سعی کردیم به مقالاتی که کیفی هستند بیشتر توجه کنیم.

نظریه‌بازاندیشی برای مقالات کیفی از اهمیت خاصی برخوردار است. گرچه این نظریه خود را اغلب در مردم‌نگاری انتقادی گسترده است، اما استفاده از آن در روش‌های دیگر نیز می‌تواند مزیت داشته باشد از همین رو مقالات مختلفی با روش‌های کیفی مختلفی انتخاب شدند. از سوی دیگر، مقالات متعدد و مختلفی در سطح کشور انتخاب شدند چرا که حجم انبوهی از تحقیقات کیفی تولید شده است و محققان بدون در نظر گرفتن اهمیت مسئله به سراغ مسائل متعدد رفتند. این قضیه ادبیات بسیاری را در زمینه‌های مختلف تولید کرده است اما در ادامه موجب بی‌اهمیت شدن برخی مسائل در چشم محققان دیگر شده است، چرا که با حجم زیاد مقالات در موضوعی خاص، طرح مسئله جدید به شیوه دیگر را سخت‌تر می‌کند. البته این معیار برای همه مقالات صادق نیست و تنها برای مقالاتی با موضوعاتی که حساس تلقی می‌شوند مورد توجه قرار گرفت. در ادامه توضیح مختصری درباره مقالات مورد مطالعه داده می‌شود.

زارع شاه‌آبادی و محمدی (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «درک و فهم پدیده کولبری در شهرستان بانه» سعی داشتند با کار کیفی معنای کولبری را از جانب خود کولبران درک کنند. انتخاب این مقالات به نشست کتابی برمی‌گشت که گفت‌وگو درباره کولبری توجه ما را به مقالات در این موضوع جلب کرد. محمودی و علی‌مرادی (۱۴۰۰) نیز در مقاله «کولبری، برآیند سیاست‌های معطوف به توسعه‌نیافتگی: مطالعه کیفی کولبران شهر پاوه» همچون زارع شاه‌آبادی و محمدی به دنبال درک و فهم کولبری از دیدگاه کولبران بودند و داده‌های خود را از مطالعه کیفی براساس مصاحبه عمیق به دست آوردند.

رفعت‌جاه و سیارپور (۱۳۹۰) در مقاله «عوامل اجتماعی، فرهنگی موثر بر بازنمایی هویت از طریق بدن» درباره بدن و بازنمایی که بدن به عنوان یک نظام معنایی منتقل می‌کند نوشته شده است. آنان به دنبال درک تأثیر عوامل اجتماعی و فرهنگی که بدن آن‌ها را منتقل می‌کند هستند.

روحانی، تقی‌زاده و کریمی منجرمویی (۱۴۰۰) در مقاله «بورس، آرزوهای محاق؛ یک پژوهش کیفی انتقادی» درصدد بررسی وضعیت کنش اقتصادی شهروندانی بود که در بورس مشارکت داشتند. این مقاله به شیوه مردم‌نگاری انتقادی نوشته شده است. فکوهی و اوحدی (۱۳۹۱) در مقاله «هویت و فضای عمومی در شهر: مطالعه دختران دانشجو در شهرستان رفسنجان» که به دنبال بررسی شکل‌گیری هویت در دختران جوان رفسنجانی بوده است و شیوه هویت‌یابی آنان را به نسبت شهر و خانواده و متغیرهای دیگر مورد بررسی قرار داده است.

محسنی مطلق و ایزدی جیران (۱۳۹۳) در مقاله «غار آقا شاه بلبل: مردم‌نگاری چندصدایی» سعی داشتند صدای میدان خود را بیشتر کنند و روایت‌های مردمان دلیجان را درباره غار آقا شاه بلبل ارائه دهند. موحد مجد و گرگی (۱۳۹۴) در مقاله «مطالعه ساخت اجتماعی حوادث ناشی از کار: مطالعه موردی کارگران معادن زغال سنگ منطقه کوهبنان کرمان و طبس» به شیوه انتقادی به سراغ رویکردهای متعارف فنی و تخصصی می‌روند و تبیین یک‌جانبه حوادث و رویدادهای ناشی از کار را مورد انتقاد قرار می‌دهد.

حاجی‌حیدری و روحانی (۱۳۹۸) در مقاله خود با عنوان «مطالعه جامعه‌شناختی پیامدهای عاملیت مضاعف و حداکثرسازی سود در شرکت‌های بازاریابی هر می،

مردم‌نگاری انتقادی»، مطالعه‌ای در مورد شرکت‌های بازاریابی انجام دادند و به دنبال آن بودند که چگونه شرکت‌های هر می راهبردهای حداکثرسازی سود را پیگیری می‌کنند. سالاروند (۱۳۹۹) نیز در مقاله «انگار لال شده بودم: یک مردم‌نگاری از کودکان کارگر افغانستانی» درباره کودکان کار با تمرکز بر گود زباله مطالعه کرده است که نظر ما را به خود جلب کرد.

دو مقاله‌ای که درباره کولبری نوشته شده‌اند، با جست‌وجوی کلیدواژه کولبری در سایت‌های نورمگز، پرتال جامع علوم انسانی و سیویلیکا پیدا شدند. موضوع کولبری از آنجایی مورد توجه ما قرار گرفت که پژوهشگران زیادی پدیده کولبری را به دلایل متعددی، از جمله سختی کار کولبری، خاص و مهم می‌دانند و این موضوع باعث جذب آن‌ها به این موضوع و تولید مقالات متعددی شده است، این قضیه به همراه آنچه بالاتر ذکر شد موجب شد کولبری را همچون موضوع خاصی در نظر بگیریم که انگار حساسیت آن موجب انتخاب برخی نویسندگان شده است. اما باید گفت در اصل به این دلیل انتخاب شدند که هر دو مقاله پژوهش کیفی بودند که از حیث نظریه بازتابی می‌توانستیم درباره آن‌ها بحث کنیم.

از جمله موارد دیگری که جست‌وجو کردیم می‌توان به کلیدواژه مردم‌نگاری انتقادی و رویکرد بازتابی اشاره کرد. روش مردم‌نگاری انتقادی از این نظر که یکی از روش‌های کیفی است بیشتر از روش‌های کیفی دیگر ملزم به رعایت رویکرد بازتابی است، چرا که با انتخاب آن به عنوان روش پژوهش مه‌ری بر اهمیت رویکرد بازتابی نیز زده می‌شود. البته این مسئله بدین منظور نیست که باقی روش‌ها نیازی به رعایت الزاماتی همچون بازتابی بودن یا اخلاق در تحقیق ندارند. از آنجا که انتخاب روش مردم‌نگاری انتقادی الزاماتی متفاوت از روش‌های دیگر در پی دارد، که محققان باید به این الزامات آگاه باشند، از این رو ما فرض را بر این گذاشتیم که ممکن است برخی از خطاها در استفاده از روش مردم‌نگاری انتقادی بیشتر مشاهده شود.

کتاب انگار لال شده بودم اثر سپیده سالاروند از این حیث اهمیت داشت که درباره موضوع حساسی نوشته شده بود و مطالعه فرودستی نیاز به این دارد که نویسنده مشخصاً درباره جایگاه خود بنویسد؛ چرا که برخورد وی با میدان، برای میدان‌های فرودست باید

مشخص شود از چه حیث است و فرادستی خود یا فرودستان در میدان را با چه کیفیتی دریافته است. برخی مقالات همچون «عوامل اجتماعی، فرهنگی موثر بر بازنمایی هویت از طریق بدن»، «هویت و فضای عمومی در شهر»، نیز قبلاً مطالعه شده بودند و از آن جا که به یاد داشتیم که محقق‌ها برخی خطاهای پژوهشی را تکرار کرده بودند. در ادامه مقاله‌ها و کتاب انتخاب شده را با توجه به راهنمای مردم‌نگاری انتقادی که در قسمت قبل توضیح داده‌ایم از چهار جنبه بررسی و تحلیل کرده‌ایم: ۱. زبان و حذف محقق؛ ۲. نامشخص بودن اهداف تحقیق؛ ۳. نامشخص بودن انگیزه‌ها و اهمیت مسئله برای محقق؛ ۴. عدم در نظر گرفتن اخلاق حرفه‌ای.

۵. یافته‌ها

۱-۵. جایگاه محقق

حذف جایگاه محقق این فرصت را برای او ممکن می‌سازد که به شیوه‌ای سوم‌شخص مسیر تحقیق را طی کند؛ یعنی محقق حضور خود را در میدان فاکتور بگیرد و در فرایند تحقیق خود را پنهان کند. این مسئله شاید در نگاه اول این طور به نظر بیاید که محقق جدای از تحقیق قرار دارد، اما این شیوه نگارش تحقیقات واقع‌گرا بوده است. باید در نظر داشت که محقق با استفاده از روش‌های کیفی در تمام لحظات تحقیق حضور دارد. اما همان‌طور که در چارچوب نظری مقاله نیز به آن مفصل پرداختیم حذف محقق در مطالعات کیفی و مردم‌نگاری امکان‌پذیر نیست و او همواره به‌عنوان یک پرسشگر، مصاحبه‌کننده و به‌عنوان یک مشاهده‌گر و همچنین در هنگام نوشتن تحقیق بر میدان اثر می‌گذارد.

به عنوان مثال در کتاب انگار لال شده بوم اثر سپیده سالاروند از اصطلاح «ما ایرانیان فرادست» (۱۳۹۹، رجوع شود به صفحه ۱۲۳، ۱۲۴ و ۱۵۵) استفاده کرده بود. اصلاح فرادست تعریف نشده است. او خودش را فرادست می‌داند؛ شاید این قضیه صادق باشد و وی یک فرادست باشد، اما تا هنگامی که نویسنده درباره این مسئله ننویسد که چرا و چگونه فرادست است، نمی‌توان جایگاه او را فهمید. فرادستی طبقه نیست، یکی از شاخص‌های اصلی طبقه وضعیت اقتصادی است. نوشتن از اینکه در چه محله‌ای بزرگ

شده‌ایم و یا در چه مدرسه‌ای درس خوانده‌ایم و از چه امکانات خاصی بهره‌مند بودیم می‌تواند این فرادستی را توصیف کند. فرادستی برای همه ایرانیان یکسان نیست. موقعیت‌هایی وجود دارد که یک ایرانی نسبت به اتباع دیگر فرودست است. حتی ممکن است در میدان تحقیق، گاهی محقق خود به یک فرودست تبدیل شود. به‌عنوان مثال، سوپریا سابرامانی^۱ در تحقیق «تمرین بازتابندگی: اخلاق، روش شناسی و برساخت نظریه»^۲ در بخشی به‌خوبی توضیح می‌دهد: «همان‌طور که در مورد هر کس دیگری وجود دارد، من نیز بسته به زمینه و پارامترها، می‌توانم هم ممتاز و هم محروم در نظر گرفته شوم» (سابرامانی، ۲۰۱۹، ۴). او در ادامه مقاله‌اش درباره جایگاه خود می‌گوید که از نظری به‌قول خودش از کاست غیربالای جامعه وده اما حداقل در محل زندگی خود امتیازاتی را داشته که موجب شده در یک مؤسسه خوب تحصیل کند (همان). بنابراین، همان‌طور که گفته شد، یک نفر می‌تواند در موقعیتی محروم و در همان حال در موقعیتی ممتاز قرار گیرد. پس می‌توان گفت نوشتن از جایگاه خود باید مشخص باشد و توصیف مشخصاً باید وضعیت را برای خواننده روشن کند. نوشتن «ما ایرانیان فرادست» یا «من فرادست» به نظر ما برای هیچ خواننده‌ای مشخص نمی‌کند که این فرادستی از چه نظر است؟ جایگاه محقق در این تحقیق نامعلوم می‌ماند و محقق هنوز در پس پرده درباره مسائل تحقیق خود صحبت می‌کند؛ مثل این است که محقق به وجود پرده اذعان کرده باشد ولی پرده را کنار نزده باشد. در واقع هرچند محقق به فرادستی خود اقرار کرده، این فرادستی او چه کیفیتی دارد؟ مرزهایی که این فرادستی را از باقی جدا می‌کند چیست؟ محقق چنین پرسش‌های مهمی را ناگفته گذاشته است. در ادامه مثال‌هایی از موضوعات گوناگون می‌آوریم تا اهمیت بازتابی اندیشیدن مشخص شود.

۲-۵. زبان، نحوه نگارش و مشخص نبودن جایگاه محقق

وقتی محقق در فرایند یک تحقیق کیفی به‌شیوه‌ای کنار گذاشته می‌شود، یعنی تحقیق از زبان سوم‌شخص (به‌اصطلاح ادبی دانای کل) نوشته می‌شود، توجیهاتی را برای کم‌اهمیت

1 Supriya Subramani

2. Practising reflexivity: Ethics, methodology and theory construction

نشان دادن بیان اهمیت مسئله به نسبت خود محقق و جایگاه خودش به عنوان محقق فراهم می‌کند. به عبارتی محقق با حذف خود در فرایند تحقیق دلایل کلی برای توجیه مسئله می‌آورد. به بیان دیگر، محقق دیگر لازم نمی‌داند که درباره اهمیت مسئله برای خودش بنویسد و برای خوانندگان مشخص کند چرا نوشتن از این مسئله برایش مهم شده است. به عنوان مثال، در تحقیق اوحدی و فکوهی با عنوان «هویت و فضای عمومی در شهر» (۱۳۹۱) در مسئله تحقیق نویسندگان از اهمیت مسئله برای خود هیچ نمی‌گویند تنها به ذکر برخی نکات کلی بسنده می‌کنند: «جوانانی که بیشترین سال‌های عمر خود را در شهر رفسنجان گذرانده‌اند، هویت خود را با توجه به روابط فرهنگی و اجتماعی حاکم بر شهر و خانواده‌هایشان چگونه شکل می‌دهند؟ پیامدهای بعدی واکنش‌های دختران جوان تحصیل کرده در مقابل هنجارهای نظام اجتماعی و خانوادگی از این رو حائز اهمیت است که اثرات آن‌ها بر نسل‌های بعدی نیز پایدار خواهد بود» (اوحدی، فکوهی، ۱۳۹۱). همچنین در تحقیق سیارپور و رفعت‌جاه با عنوان «عوامل اجتماعی، فرهنگی مؤثر بر بازنمایی هویت از طریق بدن» (۱۳۹۰) تنها این نکته از اهمیت مسئله گفته شده است که «مطالعه تجربی در این موضوع، می‌تواند طرق مواجهه و کنار آمدن زنان را با این الگوهای رفتاری و بازنمایی‌های بدنی متناقض، آشکار سازد» (سیارپور، رفعت‌جاه، ۱۳۹۰). از طرف دیگر، نویسندگان به شکل سوم شخص تحقیق را ادامه می‌دهند، و بدین نحو ممکن است ارتباط نویسندگان با خواننده نیز خدشه‌دار شود و خواننده حضور نویسندگان را در میدان درک نکند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که این شیوه سوم شخص و نوشتن اهمیت مسئله برای خود، دو مقاله فوق را خالی از اهمیت نمی‌کند، فقط این نکته را یادآور می‌شویم که چگونه نوشتن تحقیق به سوم شخص و نوشتن اهمیت مسئله برای خود، محقق را از مسئله تحقیق و در طول تحقیق پنهان می‌کند.

گرگی و موحد (۱۳۹۴) در مقاله «مطالعه ساخت اجتماعی حوادث ناشی از کار» و روحانی، تقی‌زاده و کریمی (۱۴۰۰) در مقاله «بورس، آرزوهای محقق؛ یک پژوهش کیفی انتقادی» مدعی هستند از روش مردم‌نگاری انتقادی استفاده کرده‌اند اما به هیچ وجه در هیچ جای تحقیق به شکل گوینده‌ای اول شخص درنیامدند. باید در نظر داشت که واقعیت‌های

فرهنگی مردمان دیگر را بدون قرار دادن اندیشه‌های خود درباره واقعیت نمی‌توان بیان کرد؛ این یک موضع حساس است؛ چراکه به تحلیل‌گر اجازه می‌دهد که تحلیل‌های خود را به عنوان واقعیت‌های اساسی میدان جا بزند. در نتیجه این دو کار تحقیقی اصول اولیه مردم‌نگاری انتقادی را رعایت نکردند. در مقاله آقای گرگی و موحد (۱۳۹۴)، نویسندگان به شکل تماماً سوم‌شخص به نوشتن ادامه می‌دهند و در آغاز تحقیق هیچ توضیحی درباره انگیزه‌های خود برای ورود به میدان تحقیق ارائه نمی‌دهند. در تحقیق روحانی، تقی‌زاده و کریمی (۱۴۰۰) نه تنها شیوه نوشتاری تحقیق سوم‌شخص است، بلکه در هیچ‌جای تحقیق جایگاه محققین به نسبت میدان و موضوع مورد مطالعه مشخص نیست. همچنین پرسش تحقیق نیز پیش فرض گرفته شده و به طور واضح مطرح نشده است. در هیچ‌جای تحقیق پرسشی را نمی‌بینیم و تنها این جمله را مطرح می‌کنند که «یک پژوهش انتقادی در این وضعیت می‌تواند نقش روابط قدرت، سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی و به طور کلی وضعیت نابرابر را بر روی شهروندان بررسی کند» (روحانی، تقی‌زاده، کریمی، ۱۴۰۰). نوشتن تحقیق به سوم شخص راه را برای ورود به اهمیت مسئله برای محقق و مشخص شدن اهداف و انگیزه‌های محقق برای ورود به میدان می‌بندد. انگار محقق دیگر نیازی ندارد از اهمیت مسئله برای خود بگوید. مسئله مهم دیگر در این زمینه، نامشخص بودن اهداف و انگیزه‌های محقق است که در ادامه اهمیت آن را بررسی می‌کنیم.

۳-۵. نامشخص بودن اهداف و انگیزه‌های محقق

در مطالعه محسنی مطلق و ایزدی جیران (۱۳۹۳) با عنوان «غار آقا شاه بلبلی، مردم‌نگاری چندصدایی» با مشخص نبودن اهداف و انگیزه‌های محقق روبه‌رو می‌شویم؛ چراکه نویسندگان درباره اهمیت مسئله توضیحی نمی‌دهند. آن‌ها درباره غار آقا شاه بلبلی که در دلیجان قرار گرفته تنها از جانب روایت‌گران توضیحاتی را ارائه می‌دهند. این نکته را باید ذکر کرد که نویسندگان در آغاز مسئله این مقاله را «مسئله‌ای روش شناختی» قلمداد می‌کنند. اما در هیچ‌جای تحقیق این مسئله را پاسخ نمی‌دهند که چرا غار آقا شاه بلبلی را انتخاب کردند؟ به نحوی غار آقا شاه بلبلی در این مقاله موضوع اساسی تحقیق نیست بلکه موضوعی فرعی است که با آن اهمیت روش بیان می‌شود. بدون شک یکی از مهم‌ترین

بخش‌های تحقیقات بیان اهمیت مسئله است؛ چراکه در این قسمت هم خوانندگان متن مشخص می‌شوند، هم دلایل نویسنده برای دفاع از اهمیت مسئله روشن می‌شود. نوشتن این بخش‌ها به خواننده در شناخت اهداف و انگیزه‌های محقق برای ورود به میدان کمک می‌کند. اگر محققان بیان مسئله را در نظر نگیرند، به‌نحوی کل شاکله تحقیق را آسیب‌پذیر کرده‌اند. نویسندگان این مقاله تنها به این نکته در روش اشاره دارند که باید صدای میدان را بلند کرد؛ اما در متن اثری از مسئله تحقیق نیست. برای چه کسی و با چه مسئله‌ای نویسندگان از «غار آقا شاه‌بلبل» نوشته‌اند؟ بیان اهمیت مسئله حداقل در علوم اجتماعی بسیار مهم است؛ این موضوع نه‌تنها به‌طور کلی و به‌نسبت پدیده‌های دیگر باید مطرح شود، بلکه باید به‌نسبت خود نویسنده نیز مشخص شود. نویسنده اگر از اهمیت مسئله بنویسد، به‌خصوص در تحقیقات کیفی، خوانندگان دلیل بهتری برای مراجعه و اعتماد به متن پیدا می‌کنند.

در نوشته‌ی نوشتن از جهان زنانه^۱ می‌توان مشاهده کرد که چطور لیلا ابولغد مستقیماً از قصد خود برای انجام این تحقیق می‌گوید: «قصد من در این کار، آگاه ساختن خوانندگان از امکان خواندن کتاب به‌روشی خاص است. قرار نیست فصل‌های روایت فقط سرگرم‌کننده یا روشن‌کننده داستان‌های مربوط به بادیه‌نشین‌ها در دهه‌ی ۱۹۸۰ باشد» (ابولغد، ۲۰۰۸). او در ادامه همان بند مخاطبان خود را نیز مشخص می‌کند؛ این‌گونه مشخص است که هدف از نوشتن نویسنده چه چیزی بوده و چه کسانی مخاطبان متن هستند. قبل‌تر از آن نیز ابولغد درباره جایگاه خود توضیحاتی را ارائه می‌دهد: «این دیدار از اهمیت شخصی بالایی برخوردار بود؛ زیرا امیدوار بودم در نهایت دو بخش از زندگی‌ام را گرد هم بیاورم. خانواده‌های بادیه‌نشینی که من با آن‌ها زندگی می‌کردم، به همان اندازه که از زندگی آکادمیک من آگاهی کمی داشتند، از دنیای اجتماعی من در ایالات متحده نیز آگاه نبودند... معرفی شوهرم به آن‌ها راهی برای شروع پیوستن به جهانیان بود. من که مخصوصاً اضطراب داشتم که آن‌ها او را بپذیرند...» (ابولغد، ۲۰۰۸). نوشتن از خود تنها به طرح مسائل کلی بر نمی‌گردد؛ بلکه باید این قضیه شکافته شود و نویسنده توصیف دقیق‌تری از

جایگاه خود ارائه کند. چرا که نوشتن از جایگاه خود در نوشتار مردم‌نگاری انتقادی رابطه نویسنده/محقق را با سوژه و مطلعین میدان تحقیق مشخص می‌کند رابطه قدرتی که محتوای تحقیق و سرانجام گزارش به دست آمده از آن را شکل می‌دهد.

۵-۴. نامشخص بودن اهمیت مسئله برای محقق

محقق با بیان دلایل کلی مبنی بر اهمیت مسئله، اهداف خودش را ممکن است بیان نکند و در متن پنهان بماند. هر محقق دلایلی را برای حضور در میدان و پیگیری مسئله ای دارد. باید توجه کرد که بیان اهمیت مسئله، تنها بدین منظور نیست که مسئله به‌طور کلی چرا ارزشمند است و یا برای چه گروه‌هایی این مسئله مهم است؛ بلکه محقق باید نسبت و جایگاه خود را با مسئله و میدان مشخص کند.

جایگاه گنگ محقق، دلایل محقق را برای اهمیت مسئله کنار می‌گذارد. هیچ مسئله‌ای به‌طور بدیهی اهمیت ندارد: منظور ما از این قضیه این است که هنگامی که محقق درباره میدان تحقیق و اهمیت مسئله‌ای که مطالعه می‌کند، توضیح دهد، در همین هنگام درباره جایگاه خود نیز به خواننده اطلاعاتی را می‌دهد. بیان اهمیت مسئله خود روشن‌کننده جایگاه محقق است. بدین‌گونه که محقق با بیان کردن اهمیت مسئله برای خود و به‌نسبت پدیده‌های دیگر، موجب می‌شود خوانندگان اهمیت مسئله و میدان را از جانب محقق بشناسند. به‌عنوان مثال اگر سالاروند (۱۳۹۹، ۶۸) در اثر انگار لال شده بودم درباره اهمیت مسئله بیشتر توضیح می‌داد، جایگاه فرادستی را نیز بهتر مشخص می‌کرد. یعنی خواننده می‌دانست سالاروند به چه دلیلی وارد میدان شده و درباره میدان چه احساسی دارد. از جانب دیگر این عذاب وجدان برای چه بوده و آیا این عذاب وجدان برای شکل‌دهی به یک تحقیق کفایت می‌کند؟

اوحدی و فکوهی (۱۳۹۱) در مقاله «هویت و فضای عمومی در شهر» مشخص نمی‌کنند چه نوع تحقیق کیفی انجام داده‌اند. رفعت‌جاء و سیارپور (۱۳۹۰) در مقاله «عوامل اجتماعی، فرهنگی موثر بر بازنمایی هویت از طریق بدن» اهمیت مسئله را برای خود را شرح نمی‌دهند. نگارندگان هر دو مقاله جایگاه خود را نسبت به مفاد تحقیق مشخص نمی‌کنند و خواننده متن متوجه دلایل حضور محقق در میدان تحقیق نمی‌شود.

اینکه یک محقق چرا درباره مسئله‌ای تحقیق می‌کند به خواننده در شناسایی بهتر نویسنده و اطلاعات او کمک خواهد کرد. همانطور که ذکر شد نوشتن تحقیق از زبان سوم شخص به‌طور دومینو وار اهمیت مسئله را برای محقق پنهان می‌کند چرا که محقق دیگر در متن حضور خاصی ندارد که درباره اهمیت مسئله برای خود نیز بنویسد.

بیان اهمیت مسئله تحقیق برای محقق، از این نظر مهم است که خواننده را به نسبت پدیده‌های دیگر و نویسنده تحقیق، هوشیارتر می‌کند. در متن مقاله «درک و فهم پدیده کولبری در شهرستان بانه» نویسندگان به توضیح پدیده کولبری قبل از فهم کولبری در شهرستان بانه می‌پردازند و آن را به‌عنوان «یکی از معضلات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و حتی امنیتی» تلقی می‌کنند (زارع شاه آبادی، محمدی، ۱۴۰۰، ۱۳۹). مشخص نیست این مسئله چرا برای آن‌ها اهمیت دارد، در حقیقت نویسندگان به گفتن این بسنده می‌کنند که «به این مسئله کمتر پرداخته شده» و از طرف دیگر تنها دلیل پرداختن به موضوع کولبری را نیاز به فهم دلایل عمیق ذهنی درباره زمینه‌ها و پیامدهای پدیده کولبری و مطالعه و شناسایی معنایی پدیده کولبری در زیست‌جهان روزمره افراد کولبر می‌دانند. اما آیا این کافی است؟ این نیاز برای چیست؟ چگونه دلایل عمیق درباره زمینه‌ها و پیامدهای کولبری به زیست‌جهان روزمره افراد کولبر پیوند می‌خورد؟ و آیا پرداختن به این مسئله تنها با مصاحبه‌هایی که در طول سه ماه، آن‌هم با مصاحبه‌شونده‌هایی که تنها یک بار دیده شدند، امکان‌پذیر است؟ محققان نه تنها توضیح دیگری درباره اهمیت مسئله بیان نمی‌کنند، که اهمیت مسئله را برای خود نیز توضیح نمی‌دهند. چرا آن‌ها به پدیده کولبری می‌پردازند؟ چه چیزی در پدیده کولبری هست که محققان یزیدی را به پرداختن به این مسئله در کردستان ترغیب می‌کند؟

۵-۵. جایگاه محقق و رعایت اخلاق حرفه‌ای

در نمونه‌ای دیگر که حاجی حیدری و روحانی انجام دادند، به این جمله برخورد کردیم: «قلمرو و سایتی که پژوهشگران در آن مشاهده مشارکتی پنهان داشتند «مطالعه جامعه‌شناختی پیامدهای عاملیت مضاعف و حداکثرسازی سود در شرکت‌های بازاریابی هرمی، مردم‌نگاری انتقادی» کاری از (حاجی حیدری و روحانی، ۱۳۹۸، ۴۴). مسئله اخلاق در تحقیق یکی از

اصلی ترین مسائلی بوده که نسبت به مردم‌نگاری‌های گذشته مطرح شد و مردم‌نگاری انتقادی تا حدودی وام‌دار همین مسئله اخلاقی است. همان‌طور که در بخش نظری گفته شد، محققان نباید خود را به‌شکل کارآگاه‌هایی بدانند که قصد دارند از مردم اطلاعاتی را به دست آورند. این عمل ضد روش تحقیقی است که آن‌ها انتخاب کرده‌اند؛ زیرا این حق جامعه انسانی مورد مطالعه است که بدانند در تحقیقی شرکت کرده است. در نهایت باید گفت رویکرد کارآگاهی هم جوامع را نسبت به محققان بی‌اعتماد می‌کند، و هم دال بر این نیست که محققان اطلاعات دست اول به دست آورده‌اند؛ چراکه معمولاً پس از جلب اعتماد بهتر می‌توان با میدان تحقیق گفت‌وگو کرد، نه هنگامی که به‌شکل جاسوس در میدان به سر می‌بریم. ممکن است در میانه تحقیق افراد شیوه رفتار ما را رصد کنند؛ حال هرچه جامعه غریب‌تر باشد، مسلماً این رویکرد بی‌فایده‌تر نیز می‌شود. از طرف دیگر همان‌طور که در قسمت مردم‌نگاری واقع‌گرا تا مردم‌نگاری انتقادی گفته شد، محققانی که ادعا دارند در تحقیق خود از رویکرد مردم‌نگاری انتقادی استفاده کرده‌اند و بدین ترتیب نیازمند نگاهی بازتابی هستند، نباید به‌شکل یک کارآگاه به میدان مراجعه کنند؛ چراکه این کار خلاف اصول روش علمی است که آن‌ها انتخاب کرده‌اند. به‌عنوان مثال، امیلی مارتین در مردم‌نگاری سفرهای دوقطبی؛ شیدایی و افسردگی در فرهنگ آمریکایی^۱ از آنجا که می‌داند موضوع حساسی را مطالعه می‌کند، ابزارهای روش را به‌نسبت موضوع خود مورد استفاده قرار می‌دهد: «بنابراین من با یک چالش روبه‌رو شدم. شرایط خود من ممکن است مسیری را برای من فراهم کند تا جنبه‌هایی از بیماری روانی را مطالعه کنم که به هیچ وجه قابل مشاهده نیستند. اما ترس در مورد انگ بیماری روانی، من را از استفاده از ابزارهای کلیدی در مردم‌نگاری، که شامل یادداشت‌برداری یا ضبط دقیق است، ترجیحاً در حین وقوع وقایع، باز می‌دارد. پس از یک دوره طولانی عدم اطمینان، تصمیم گرفتم این مردم‌نگاری را بیشتر به‌روشی که سال‌ها پیش در روستاهای چینی در تایوان انجام داده بودم انجام دهم؛ [یعنی] در رویدادها شرکت می‌کردم و اکثراً بدون ضبط نوار آن‌ها را مشاهده کرده و قبل از درخواست مصاحبه به‌دقت بررسی می‌کردم...» (مارتین، ۲۰۰۷). در ادامه به پیامد احتمالی می‌پردازیم که به دنبال مشخص نبودن جایگاه محقق پدید می‌آید.

۵-۶. پیامدهای احتمالی مشخص نبودن جایگاه محقق

همان طور که گفته شد اگر محقق دلیل موجهی را در ارتباط با انتخاب میدان و موضوع مطالعه برای خوانندگان بیاورد، خواننده می‌تواند: ۱. متن محقق را بهتر بشناسد؛ ۲. بداند تحقیق چرا شکل گرفته است؛ و ۳. فرایند تحقیق برای او روشن‌تر و قابل فهم‌تر می‌شود. به جز این موارد، او می‌تواند با این عمل از افتادن در دام‌ها و پیامدهای ناخواسته جلوگیری کند. به‌عنوان مثال محقق که کنشگری فعال است، ممکن است بخواهد در میدان تأثیرگذاری کند. براساس موضوع تحقیق، میدان، روش و رویکرد خود، می‌تواند تصمیم بگیرد چگونه کنشگری داشته باشد و از طرفی باید این کنشگری را توجیه کند و دلایل خود را برای تأثیرگذاری در میدان بیاورد. اگر محقق بدون در نظر داشتن موقعیت میدان، روش، موضوع تحقیق و جایگاه خود در میدان بر آن اثر بگذارد، ممکن است در نهایت به ضرر میدان عمل کند. محقق در میانه تحقیق ممکن است میل به کنشگری داشته باشد اما خطایی در این قضیه نهفته است که بدون در نظر داشتن جایگاه خود در میدان و یادآوری نکردن این جایگاه به خود در زمان‌های موردنیاز، امکان بروز آن خطا بیشتر می‌شود.

خودقهرمان‌پنداری^۱، از جمله پیامد احتمالی است که مفاد تحقیق را تهدید می‌کند. خودقهرمان‌پنداری محقق را از جایگاه تحقیقی خود جدا می‌کند. می‌توان خودقهرمان‌پنداری را برای حوزه علم و تحقیقات آفت دانست؛ چراکه محقق فراموش می‌کند برای چه مسئله‌ای به میدان پا گذاشته است. از سوی دیگر، ممکن است از آغاز با حسی قهرمان‌پندارانه وارد میدان شده باشد؛ بدین‌گونه حضور محقق در میدان نه در جهت پیگیری فرایند تحقیق که در جهت اثبات خود به عنوان کنشگری تأثیرگذار است. اگر محقق قبل از ورود به میدان تحقیق هم بر اساس حس قهرمانانه موضوع و مسئله را انتخاب کرده باشد، با روشن کردن جایگاه خود در میدان کنش‌های قهرمانانه را کاهش می‌دهد یا حداقل به نسبتی برای خواننده مسئله را روشن‌تر می‌سازد. اما خودقهرمان‌پنداری از کجا می‌آید و چگونه شیوع یافته است؟ چرا خودقهرمان‌پنداری را آفت تحقیقات علمی می‌دانیم؟

در داستان «پاستور» یا داستان فیلم «ذهن زیبا» درباره زندگی جان نش و یا داستان‌های فیلم‌هایی با قهرمان‌های علمی، که قهرمان فیلم با ارائه تحقیق یا عمل خاصی تغییرات اساسی در حوزه خود یا جهان به وجود می‌آورد، عمل تحقیق دیگر برای پیدا کردن چیزی یا کشف حقیقت و دانش انجام نمی‌گیرد؛ بلکه در راستای یک تغییر اساسی انجام می‌شود. ما تغییر یا تحقیقی که برای تغییرات انجام شده باشد را نقد نمی‌کنیم؛ یا منظور ما به هیچ عنوان بی‌اهمیت جلوه دادن پاستور یا شخصیت‌های علمی دیگر نیست. بلکه در اینجا می‌خواهیم خودقهرمان‌پنداری را روشن‌تر کنیم. خودقهرمان‌پنداری، پنداشتی درباره خود است که فرد خود را نه در جایگاه محقق که در جایگاه قهرمانی فرض می‌کند که با تحقیق و یا عمل خاصی می‌تواند تغییرات اساسی در جهان به وجود آورد.

چرا خودقهرمان‌پنداری را در تحقیقات آفت می‌دانیم؟ دغدغه‌مندی به هیچ وجه آفت نیست؛ با این حال اگر محققان دغدغه‌مند متوجه تأثیر دغدغه‌های خود در روند تحقیق نباشند به روند تحقیق خود آسیب می‌زنند. شکلی از دغدغه‌مندی پیوند عمیقی با خودقهرمان‌پنداری دارد، محققى که قصد کمک‌رسانی به میدان را دارد، در ادامه تحقیق خود برخی مسائل را که به نظر مهم می‌آید نادیده می‌گیرد. مثلاً در کتاب انگار لال شده بودم سپیده سالاروند (۱۳۹۹)، در صفحه ۱۶۷ کتاب از نکته مهمی به سادگی می‌گذرد. سهراب یکی از کودکان کار توسط نیروی انتظامی تهدید شده بود که «یا می‌فرستندش افغانستان یا باید برود سوریه بجنگد». این نکته بسیار حائز اهمیت است که نویسنده پیگیری کند تا چه اندازه این تهدید و جنگ در سوریه جدی است؟ آیا این اتفاق افتاده است؟ نوشته‌های خود را ادامه پیدا می‌کند که انگار محقق مسئله خود را مهم‌تر از مسائل دیگر میدان می‌داند. ذکر این نکته حائز اهمیت است که هیچ محققى به معنای کامل قهرمان‌پندار نیست، بلکه قهرمان‌پنداری یک ژست تحقیقی است که محقق با رعایت نکردن نکات جایگاه محقق و بازتابی اندیشیدن ممکن است به آن دچار شود. خودقهرمان‌پنداری محقق را از مسیر تحقیق و پیگیری مسائل میدان جدا می‌کند و حس منجی‌گری را در محقق پررنگ می‌کند. در نهایت محقق دیگر به دنبال پاسخ به مسائل نیست بلکه به دنبال نجات دادن است.

هنگامی که نجات دادن یا راه‌حل‌های ساده و سریع مهم‌تر از فرایند تحقیق شود، تحقیق تمام و کمال در خدمت این فرایند نجات یا راه‌حل‌های سریع درمی‌آید؛ به نحوی که محقق گوش شنونده خود را می‌بندد و تنها به روی مفادی حساس می‌شود که در خدمت این عملیات نجات و راه‌حل‌های سریع قرار گیرد. در این شرایط محقق وارد میدان شده است اما نه برای اینکه از میدان یاد بگیرد و اطلاعاتی را کسب کند. به بیان بهتر وارد میدان نشده که تحقیق کند و در مسائل جدید کاوش کند؛ بلکه محقق حتی پیش از شروع کار نتیجه را نوشته یا حداقل در ذهن خود حک کرده است. به عنوان مثال در مقاله «کولبری برآیند سیاست‌های معطوف به توسعه نیافتگی» (محمودی و مرادی، ۱۴۰۰) می‌توان این تناقض را دید. در این مقاله نویسندگان از آغاز به پایان اشاره می‌کنند؛ به بیان دیگر، نویسندگان از آغاز دلایلی را مهم می‌دانند و در پایان نیز تنها مهر تأییدی بر آن دلایل می‌زنند. در نهایت نیز به سراغ ارائه پیشنهاد و راهکارها می‌روند. اما آیا صرف انجام دادن یک تحقیق که برای بررسی برآیند سیاست‌ها بوده برای ارائه پیشنهاد کافی است؟ در نهایت نیز پیشنهادها را نویسندگان با سرعت بسیاری ارائه شده، نسنجیده است. نویسندگان به پیشنهادها کلی می‌پردازد که تا حدودی بدیهی به نظر می‌رسند: «اداره صنعت و معدن و تجارت با افزایش اشتغال و مشارکت مردم محلی در بازارچه‌های مرزی با استفاده از ایجاد کارگاه‌های کوچک تولیدی و زودبازده» (همان). بنابراین راهکارهایی بیان می‌شود که مهم‌تر از فرایند تحقیق جلوه داده می‌شوند و به نحوی این سبک نوشته‌ها ممکن است موضوعات را در یک انباشت تحقیقاتی قرار دهند و با تولید بیش از حد متن درباره موضوعات حساسی که تحقیق روی آن‌ها مد شده است، از اهمیت این موضوعات بکاهند. یعنی پرداختن زیاد اما بی کیفیت به مسائل مهم، چون تعدد کارها را زیاد می‌کند، می‌تواند از اهمیت آن مسائل در چشم دیگران بکاهد.

«اعتراف تسکین موقتی برای تنهایی است، ولی با تکرار چنین کاری، به قول بلا و همکارانش، فردگرایی هستی‌شناختی دوباره شکل می‌گیرد که در آن خود تبدیل به صورت اصلی واقعیت می‌شود و در نتیجه، مانع برقراری رابطه بر پایه‌ی گفت‌وگوی پرت‌ر بین اجراکننده و مخاطب می‌شود» (تری؛ به نقل از: مدیسون، ۱۳۹۷، ۳۳۲). در ادامه تری

می‌گوید: «ممکن است، به‌سادگی و از طریق پالایش روانی در خود، این توهم را ایجاد کند که به مشکلات وسیع اجتماعی - سیاسی پرداخته، در حالی که اساساً، بدون به چالش کشیدن و ایجاد تغییر، آن‌ها را رها کرده است. گاهی اعتراف، به‌جای آشکار کردن حقایق پنهان، فرد را قادر به پنهان کردن آن‌ها می‌کند. گاهی به‌جای پذیرش مسئولیت، موجب شانه خالی کردن از آن می‌شود» (مدیسون، ۱۳۹۷، ۳۳۳).

وقتی تمام مردم‌نگاری شکل اعتراف را می‌گیرد و مردم‌نگار برای تسکین عذاب وجدان و تسکین خود به‌نحوی دست به کار می‌شود، یعنی محقق برای آرام کردن خود، برای روبه‌رو شدن با این پرسش که «من چه کرده‌ام» به‌دنبال تحقیق رفته است. حتی اگر این‌گونه نباشد، تحقیقی که این‌گونه نمایش داده می‌شود در این دام می‌افتد. باید در نظر داشت که مرز باریکی این بین وجود دارد و محقق ممکن است در دام آن چیزی بیفتد که نسبت به آن منتقد است. به بیانی همان‌طور که بالاتر ذکر شد، وقتی سپیده سالاروند داستان کودک افغانستانی را تا جایی ادامه می‌دهد که اعتراف کند چه حوادثی آن‌ها را تهدید می‌کند، اما دیگر درباره چگونگی تأثیر طبقات مختلف در زندگی آن‌ها، نوع برخوردهای مختلف و روابط آن‌ها با گروه‌های مختلف و یا اینکه دخالت‌های پلیس به کجا ختم می‌شود و مسائل دیگر را کنار می‌گذارد. در عمق تحقیق سپیده سالاروند تنها به «ایرانی‌های فرادست» (۱۳۹۹، ۱۲۳، ۱۲۴ و ۱۵۵) بسنده می‌کند، متن را در حدود یک اعتراف گذاشته است و مسائل جدیدی را باز نمی‌کند.

۶. نتیجه‌گیری

هدف از نوشتن این متن تأکید بر به‌کارگیری رویکرد بازتابی در مردم‌نگاری انتقادی و روش‌های کیفی در مطالعات اجتماعی در ایران است. موضوعی که فقدان آن هنوز در مطالعات اخیر در این حوزه دیده می‌شود. هرچند اخیراً بحث‌های مفیدی پیرامون آن از سوی محققان و متفکران حوزه علوم اجتماعی به ویژه انسان‌شناسی شکل گرفته است (رحمانی، ۱۴۰۱).

در این مقاله از اهمیت رویکرد بازتابی در مردم‌نگاری انتقادی سخن گفتیم که چطور حذف محقق و عدم توجه به جایگاه محقق و تأثیری که او بر میدان و تحلیل مشاهدات

می‌گذارد می‌تواند منجر به بروز خطاهایی در نوشتار مطالعات کیفی شود که ما آن را «خودقهرمان‌پنداری» نامیده‌ایم. خودقهرمان‌پنداری، به این معنا که فرد خود را نه در جایگاه محقق که در جایگاه قهرمانی فرض می‌کند که با تحقیق و یا عمل خاصی می‌تواند تغییرات اساسی در جهان به وجود آورد. این خودقهرمان‌پنداری در نتیجه عدم تشریح دلایل حضور محقق در میدان، عدم پرداختن به رابطه میان محقق و سوژه تحقیق روی می‌دهد و سایر مواردی که مفصل به آن‌ها در بخش یافته‌های تحقیق پرداخته‌ایم.

در این مقاله اصول نوشتار مردم‌نگاری انتقادی را که عبارت‌اند از استفاده از زبان اول‌شخص، شرح اهمیت مسئله برای محقق و توصیف نقش و جایگاه محقق در میدان و در رابطه با سوژه، همچنین نکات اخلاقی در نظر گرفته شده را مبنای تحلیل مقالات و کتاب انتخابی قرار دادیم. مقالاتی که مورد نقد و بررسی قرار گرفتند به این معنا نیست که تهی از ارزش علمی هستند؛ تنها از طریق نقد مقالات بود که می‌توانستیم اهمیت رویکرد بازتابی را روشن سازیم. این مقاله هم اهمیت رویکرد بازتابی را برای ما مشخص می‌کند و هم به‌عنوان تذکری کوچک نسبت به تحقیقات آینده قلمداد می‌شود.

منابع

- انجمن دانشجویی انسان‌شناسی دانشگاه تهران (۱۳۹۹). نوشتارها و گفتارهایی در باب انسان‌شناسی و دانشگاه. نشریه دانشجویی انسان‌شناسی (ندا)، (۱)، (۲۵)۹.
- حاجی حیدری، سهیلا؛ و روحانی، علی (۱۳۹۸). مطالعه جامعه‌شناختی پیامدهای عاملیت مضاعف و حداکثرسازی سود در شرکت‌های بازاریابی هرمی، مردم‌نگاری انتقادی. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۸(۴)، ۵۶-۳۷. doi: 10.22108/SRSPI.2020.121129.1495
- رحمانی، جبار (سروراستار) (۱۴۰۱). مردم‌نگاری ایرانی: یک بستر، چند رؤیا. تهران: مؤسسه مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- رفعت‌جاه، مریم؛ و سیارپور، فاطمه (۱۳۹۰). عوامل اجتماعی، فرهنگی موثر بر بازنمایی هویت از طریق بدن. فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۲۳، ۹۷-۱۲۴.
- روحانی، علی؛ تقی‌زاده، رضا؛ و کریمی منجرمونی، حسن‌علی (۱۴۰۰). بورس، آرزوهای محاق؛ یک پژوهش کیفی انتقادی. دو فصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، ۱۰(۲)، ۲۷۹-۳۰۲. doi: 10.22034/JEDS.2022.48464.1581
- زارع شاه‌آبادی، اکبر؛ و محمدی، آرزو (۱۴۰۰). درک و فهم پدیده کولبری در شهرستان بانه، جامعه‌شناسی کاربردی، ۳۲(۱)، ۱۵۴-۱۲۳. Doi: 10.22108/JAS.2020.120921.1851
- سالاروند، سپیده (۱۳۹۹). انگار لال شده بودم: یک مردم‌نگاری از کودکان کارگر افغانستانی. تهران: انتشارات خرد سرخ.
- فکوهی، ناصر؛ و اوحدی، یاسمن (۱۳۹۱). هویت و فضای عمومی در شهر: مطالعه دختران دانشجوی در شهرستان رفسنجان. مجله مطالعات اجتماعی ایران، ۵(۴)، ۷۸-۵۸.
- محسنی مطلق، علی‌رضا؛ و ایزدی جیران، اصغر (۱۳۹۳). غار آقا شاه بلبلی: مردم‌نگاری چندصدایی. مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۳(۱)، ۸۸-۶۱. doi: 10.22059/JISR.2014.52464
- محمودی، محمدامین؛ و مرادی، علی (۱۴۰۰). کولبری، برآیند سیاست‌های معطوف به توسعه‌نیافتگی: مطالعه کیفی کولبران شهر پاره. فصلنامه جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۳(۳)، ۲۱-۱. doi: 10.34785/J016.2021.298
- مدیسون، سوبینی (۱۳۹۷). مردم‌نگاری انتقادی: روش‌ها، علم اخلاق و اجرا (مترجم: فهیمه سادات کمالی). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- موحدمجد، مجید؛ و گرگی، عباس (۱۳۹۴). مطالعه ساخت اجتماعی حوادث ناشی از کار: مطالعه موردی کارگران معادن زغال سنگ منطقه کوهبنان کرمان و طبس. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۷(۲)، ۱۲۶-۱۰۱. doi: 10.7508/isih.2015.26.005

- Abu-Lughod, L. (2008). *Writing women's worlds: Bedouin stories*. Berkeley: University of California Press. doi: 10.1525/9780520934979
- Briggs, J. (1970). *Never in anger: Portrait of an Eskimo family*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Charmaz, K., Thornberg, R., & Keane, E. (2018). Evolving grounded theory and social justice inquiry'. In N. K. Denzin, & Y.S. Lincoln (Eds.). *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). London: SAGE.
- Clifford, J. (1985). Introduction: Partial Truths. In: J. Clifford, & G. Marcus (Eds.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. California: University of California Press.
- England, K. V. L. (1994). Getting Personal: Reflexivity, Positionality and Feminist Research. *The Professional Geographer*, 46(1), 80-89. doi: 10.1111/j.0033-0124.1994.00080.x
- Erickson, F. (2018). A history of qualitative and inquiry in social and educational research. In N.K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: SAGE.
- Evans-Prichards, E. E. (1940). *The Nuer: A description of the modes of livelihood and political institutions of a Neolithic people*. Oxford: Clarendon Press.
- Haraway, D. (1988). Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. doi: 10.2307/3178066
- Harding, S. (1991). *Whose science? Whose knowledge? Thinking from women's lives*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Hsieh, H.F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288. doi: 10.1177/1049732305276
- Lincoln, Y. S., Lynham, S. A., & Egon G. G. (2018). Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In: N.K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research* (5th ed.). London: SAGE.
- Malinowski, B. (1922). *Argonauts of the western Pacific: an account of native enterprise and adventure in the archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: New York, G. Routledge & Sons.
- Malinowski, B. (1967). *A diary in the strict sense of the term*. New York: Harcourt, Brace.
- Martin, E. (2007). *Bipolar expeditions: mania and depression in American culture*. Princeton University Press.
- Mead, M. (1928). *Coming of age in samoa: A psychological study of primitive youth for Western civilization*. New York: William Morrow.

- Radcliffe-Brown, A. (1922). *The andaman islanders: A study in social anthropology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Richardson, L. (2000). Feathers in our cap. *Journal of Contemporary Ethnography*, 28(6), 660-668. doi: 10.1177/089124199129023767
- Rosengren, K. E. (1981). Advances in Scandinavia content analysis: An introduction. *Advances in Content Analysis*, 9, 9-19.
- Subramani, S. (2019). Practicing reflexivity: ethics, methodology and theory construction. *Methodological Innovations*, 12(2), doi: 10.1177/205979911986327
- Whyte, W. F. (1947). *Street corner society: The social structure of an Italian slum*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wirth, L. (1927). The ghetto. *American Journal of Sociology*, 33(1), 57-71.

